

Psihološki profil športnikov rizičnih športov

Tanja Kajtna in Matej Tušak*
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Ljubljana

Povzetek: V raziskavi smo se ukvarjali s sestavo psihološkega profila športnikov, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi, in sicer na podlagi osebnosti, vrednot in potrebe po stimulaciji. V vzorec smo zajeli 38 športnikov rizičnih športov (alpiniste, padalce, jadralske padalce, potapljače, ekstremne kajakaše, gorske kolesarje, motokrosiste, smukače in nordijske skakalce), vzorec športnikov nerizičnih športov je sestavljalo 38 plavalcev, atletov, smučarjev, jadralskih kajakašev na mirnih vodah, veslačev, smučarskih tekačev, športnih plezalcev in karateistov, nešportnike pa smo z obema skupinama športnikov izenačili po starosti, izobrazbi, zbrali pa smo rezultate 76 nešportnikov. Uporabili smo Samoocenjevalno lestvico Velikih pet, Muskovo Lestvico vrednot in Zuckermanovo Lestvico iskanja stimulacije IV. Dimenziji, dobljeni z diskriminantno analizo, smo poimenovali osebnostna zrelost in iskanje stimulacije v družbenem okolju, in na podlagi naših rezultatov lahko sklepamo, da so športniki rizičnih športov najbolj osebnostno zreli in stimulacije ne iščejo v družbenem okolju, odpirajo pa se tudi nekatere možnosti za nadaljnje raziskovanje.

Ključne besede: rizični športi, ekstremni športi, psihološki profil, osebnost, vrednote, potreba po stimulaciji

Psychological profile of high risk sports athletes

Tanja Kajtna and Matej Tušak
University of Ljubljana, Faculty of Sport, Ljubljana, Slovenia

Abstract: The research attempted to compose a psychological profile of high risk sports athletes, based on personality, values and sensation seeking. 38 high risk sports athletes participated in the research (alpinists, sky divers, parachute gliders, white water kayakers, downhill mountain bikers, motocross riders, downhill skiers and Nordic jumpers, the non risk sports athletes consisted of 38 swimmers, track athletes, sailors, still water kayakers, rowers, Nordic skiers, sports climbers and karate players, whereas non athletes were equalled with both groups in age and education and included 76 non athletes. We used the self descriptive scale Big five observer, Muek's Value scale and Zuckerman's Sensation seeking scale IV. The dimensions, obtained from the discrimination analysis, were named personality maturity and sensation seeking in a social environment. Our results show that high risk sports athletes are more mature personalities than non risk sports athletes and non athletes and that they do not attempt to find stimulation in social environments. We also suggest some possibilities for further research.

Key words: high risk sports, extreme sports, psychological profile, personality, values, sensation seeking

CC=3720, 3120

*Naslov / address: asist. mag. Tanja Kajtna, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Gortanova 22, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: tanja.kajtna@uni-lj.si

Že Allport je trdil, da navidezno veliko število možnih enot za analizo osebnosti skriva v sebi osnovno enoto analize, in sicer osebnostno potezo (Allport, 1937, v Johnson, 1997). Pojem osebnostne poteze naj bi bil pravzaprav nujen za sistematično razumevanje osebnosti. Osebnostno potezo torej lahko opredelimo kot "konsistentne vzorce razmišljanja, občutkov ali dejanj, ki ljudi med seboj razlikujejo" (Johnson, 1997), v tej definiciji pa lahko najdemo nekatere pomembne lastnosti osebnostnih potez. Z njihovo pomočjo lahko primerjamo ljudi med seboj, saj vsebujejo neko osnovno, konsistentno enoto za opis in pomagajo pri razlagi konsistentnih vzorcev vedenja ljudi (Hanson, 1958, v Johnson, 1997). Cattell je uporabil Allportov in Odbertov seznam osebnostnih lastnosti kot izhodišče za svojo analizo osebnostne strukture, in čeprav je sam ekstrahiriral kar osem sekundarnih faktorjev, so jih ostali raziskovalci ekstrahirali le pet (Tupes in Christal, 1961 v Hall, 1997), vendar je Cattell sam vztrajno zanimal, da bi bil eden izvornih avtorjev modela velikih pet (Hall, 1997). Prvi, ki je ekstrahiriral pet repliciranih faktorjev na podlagi Cattellovih študij, je bil Donald Fiske, Tupes in Christal (1961, v Hall, 1997) pa sta ponovno analizirala podatke, pridobljene na osmih vzorcih in prišla do petih močnih in vztrajno ponavljajočih se faktorjev, ki sta jih poimenovala (I) surgentnost oziroma asertivna zgovornost, (II) sprejemljivost, (III) odvisnost, (IV) čustvena stabilnost in (V) kultura. To je bil pravzaprav prvi sklop osebnostnih dimenzij, ki je dobil ime Velikih pet.

Ločen raziskovalni program avtorjev McCrae-ja in Coste je identificiral model Velikih pet na podlagi raziskovanja osebnostnih vprašanj namesto izrazov za opis osebnosti - ena od specifik, ki označujejo delo teh dveh avtorjev je šest facet, ki sestavljajo vsakega od petih faktorjev (Costa, McCrae in Dye, 1991), tako so na primer nekatere facete, ki sestavljajo ekstravertnost toplina, družabnost, asertivnost, iskanje razburljivosti in pozitivna čustva. V revidirani verziji svojega vprašalnika sta Costa in McCrae pripravila vprašanja, ki merijo tako posamezne lastnosti kot tudi skupne faktorje (Costa in McCrae, 1992b, v Hall, 1997). Italijanski raziskovalci so imeli nekaj vsebinskih in formalnih pripomb k ameriškemu modelu, zato so sestavili svoj instrumentarij, s katerim so poskušali biti bolj varčni pri ugotavljanju poddimenzij in pri številu postavk, upoštevati klasično klasifikacijo petih faktorjev osebnosti in njihovih poddimenzij, ter vključiti lestvico socialne zaželenosti odgovorov, ustvarili pa so tudi neposredno primerljive pripomočke za kompleksno ali hitro ocenjevanje osebnosti (Caprara, Barbaranelli, Borgogni, Bucik in Boben, 1997).

V samem pomenu besede vrednota je implicirano, da je to nekaj, kar ima za nas pomen, da si tega želimo in do česar potemtakem tudi vzpostavimo nek odnos. Ta opis nakazuje, da so vrednote nekaj, kar je tesno povezano s področjem motivacije. Gibala oziroma motivacijski pojavi so na eni strani potrebe in spodbude iz okolja, ki nas silijo k aktivnostim in obnašanjem, na drugi strani pa imamo gibala, ki na nas delujejo s svojo privlačno močjo. Pri vrednotah lahko torej govorimo o nekih generalnih, relativno trajnih kategorijah z motivacijsko vrednostjo, ki imajo normativno in imperativno funkcijo (Tušak in Tušak, 2001). Na eni strani, torej normativno gledano, vrednote predstavljajo standarde oziroma kriterije, ki omogočajo presojanje in

ocenjevanje, na drugi strani, torej imperativno, pa nas usmerjajo in privlačijo. Vrednote so sestavni del človekovega nadjaza (Superega) – ta namreč vključuje vse, česar smo se naučili v družini in kulturi in kar smo ponotranjili, kar je povezano z etiko, moralo in vrednotami (Nietzel, Bernstein in Milich, 1998) in na ta način pomembno vplivajo na posameznikovo vedenje. Niso le preference in odraz naših želja v nekem trenutku, temveč nekaj, kar čutimo, da mora biti preferirano. Doživljamo jih z občutkom odgovornosti in dolžnosti in imajo tako za nas oseben pomen. Vrednote imajo motivacijsko vrednost, vendar jih moramo od motivov razlikovati, saj predstavljajo motivacijske cilje najvišjega reda – Musek (2000) vrednote predstavlja kot generalizirane motivacijske cilje, ki jih uresničujemo z doseganjem konkretnjših motivacijskih ciljev.

V nadaljevanju si bomo nekoliko bolj podrobno ogledali vrednotne kategorije, ki so jih našli na podlagi klasterskih in faktorskih analiz in multidimenzionalnega skaliranja. Vse te metode so potrdile obstoj dveh velikih vrednotnih kategorij in sicer apolonske in dionizične (Musek, 2000). Apolonska velekategorija združuje vse tiste vrednote, ki kažejo na usmerjenost k učinku in količini, medtem ko dionizična velekategorija predstavlja popolnost in kakovost. Apolonska velekategorija se deli na dva vrednotna tipa, in sicer moralni in izpolnitveni tip. Moralni tip opredeljuje moralno – etične vrednote, izpolnitveni tip pa opredeljuje spoznavne, estetske, kulturne, aktualizacijske in verske vrednote – pri tem se estetske in aktualizacijske kot vrednotni kategoriji srednjega obsega ne pojavljata vedno. Dionizične vrednote pa se na nivoju vrednotnih tipov razcepijo na hedonski in potenčni vrednotni tip, pri čemer je hedonski sestavljen iz čutne vrednotne kategorije, le v nekaterih študijah pa še iz zdravstvene in varnostne kategorije, potenčni vrednotni tip pa sestoji iz statusnih in patriotskih vrednotnih kategorij, občasno pa se pojavljajo še legalistične.

Človekovo motivirano aktivnost uravnavajo strukture centralnega živčnega sistema, ki se nahajajo predvsem na področju hipotalamusa in retikularne formacije, pri čemer prve skrbijo za obstoj organizma in vrste, druge pa služijo za vzdrževanje ustrezne ravni vzburjenja (Eysenck, 1981). Ohranjanje optimalne ravni vzburjenja spada med najbolj temeljne potrebe organizma. Fiske in Maddi (1961) sta vzburjenje opredelila na osnovi dimenzije draženja, ki vključuje intenzivnost, subjektivno pomembnost in variabilnost dražljajev, izvora draženja, ki je lahko zunanji, proprioceptivni ali kortikalni in z vidika individualnih razlik, saj sta domnevala, da dražljaji na različne ljudi ne delujejo enako – sklepala sta, da ima vsak posameznik zanj značilno raven vzburjenja, ki se v običajnih pogojih ne spreminja in jo posameznik doživlja kot običajno oziroma zaželeno. Po njunih predvidevanjih naj bi stopnja izpostavljenosti dražljajem v zgodnjem otroštvu odločilno vplivala na kasnejšo običajno raven vzburjenja. Dražljaji s ponavljanjem izgubljajo na pomenu in novosti, zato posameznik vse bolj širi svoje interese in postaja vse bolj diferenciran, hkrati pa poteka proces integracije – vključevanja diferencialnih elementov v širše smiselne celote, kar preprečuje pretiran porast vzburjenja.

Prva opredelitev potrebe po dražljajih, kot jo je predlagal Zuckerman, je bila

sledeča: “Potreba po dražljajih je poteza, ki jo označuje potreba po različnih, novih in kompleksnih občutjih in izkušnjah ter pripravljenost zaradi teh izkušenj fizično in socialno tvegati” (Zuckerman, 1979). Od začetka je Zuckerman svojo definicijo nekoliko spremenil, in sicer se sedaj potreba po dražljajih opredeljuje kot “poteza, ki jo označuje iskanje različnih, novih, kompleksnih in intenzivnih občutij in izkušenj ter pripravljenost zaradi teh izkušenj fizično, socialno, pravno in finančno tvegati” (Zuckerman, 1994). Zadnja dva načina tveganja sta bila dodana zaradi rezultatov novejših faktorskih analiz kategorij ocenjevanja tveganja. Zuckerman je potrebo po dražljajih meril s tako imenovano Lestvico iskanja stimulacije, ki sedaj obstaja že v šesti izdaji, vse do četrte izdaje pa so se v njej pojavljali naslednji faktorji, ki naj bi opisovali področja iskanja stimulacije (Lamovec, 1988): splošni faktor, faktor iskanja pustolovščin in tveganja, faktor iskanja doživetij, faktor dezinhibicije faktor nagnjenosti k dolgočasenju. Peta verzija ima nekoliko manj postavk in drugačen način izračunavanja rezultata na splošnem faktorju, medtem ko se šesta verzija nanaša na razliko med dejanskim ukvarjanjem s tvegano aktivnostjo in željo po ukvarjanju z isto aktivnostjo – pri nas je bila do sedaj prevedena le četrta verzija.

Raziskovalci potrebe po dražljajih in športa so se lotevali predvsem osebnosti in potrebe po stimulaciji pri športnikih, ki se ukvarjajo s tako imenovanimi rizičnimi oziroma ekstremnimi športi. Za opredelitev tovrstnih športov bomo uporabljali izraz “rizični športi”, tako kot večina raziskovalcev (Breivik, 1995; Campbell, Tyrrell in Zingaro, 1993; Chirivella in Martinez, 1994; Cogan in Brown, 1999; Cronin, 1991; Goma i Freixanet, 1991; Jack in Ronan, 1998; Kerr, 1991; Rossi in Cereatti, 1993; Wagner in Houlihan, 1994), najdemo pa tudi izraze kot so “ekstremni” in “adrenalinski” (Žiberna, 2000). S temi izrazi se opredeljuje športe, kot so alpinizem, ekstremno kajakaštvo, potapljanje, nordijski skoki in še nekateri drugi športi (Burnik in Tušak, 1999). Breivik je rizične športe opredelil kot “vse športe, pri katerih je potrebno računati z možnostjo hujše poškodbe ali smrti, ki sta sestavni del aktivnosti” (Breivik, 1995). Tako lahko prejšnjemu seznamu športov dodamo še smuk, skakanje s padalom, jadralno padalstvo in gorsko kolesarjenje, jamarstvo, deskanje na snegu, motokros, dirkanje z avtomobili, motornimi čolni in sanmi ter verjetno še kakšen novejši šport. Raziskave rizičnih športov se redko ukvarjajo z večimi vidiki športnikovega delovanja, ponavadi so to le preverjanja enega ali dveh dejavnikov. Večinoma so to študije osebnosti in potrebe po stimulaciji. Tako je Markič (1990) preverjal osebnostne lastnosti alpinistov in ugotovil, da so v primerjavi s splošno populacijo bolj umaknjeni vase, bolj samostojni, večji individualisti, introvertirani, socialno plahi, resni in umirjeni, drugačne rezultate pa sta dobila Burnik in Tušak (1999), ki ugotavljata, da so alpinisti manj nevrotični, bolj ekstravertirani, manj zaprti in bolj družabni od splošne populacije, čeprav so bili nekoliko manj iskreni od te skupine, razlike med študijama pa avtorja slednje pojasnjujeta s tem, da alpinizem vse bolj dobiva obeležja vrhunškega športa s tekmovanji. Tušak in Bednarik (2001) sta ugotovila, da so slovenski vrhunski nordijski skakalci bolj družabni, maskulini in iskreni od splošne populacije, Tušak, Burnik in Robič (2001) pa so raziskovali osebnostne lastnosti potapljačev, ki so se pokazali za bolj ekstravertne in mirnejše od rekreativnih

športnikov. V potrebi po stimulaciji niso dobili pomembnih razlik.

Breivik, Johnsen in Augestad (1994) zagovarjajo idejo, da je potrebno posamezno področje preiskovati na najboljših, ki se s tem področjem ukvarjajo in zato v svoje raziskave vključujejo vrhunske športnike rizičnih športov, saj upoštevajo idejo filtra, ki povzroči, da nekateri izostanejo iz dejavnosti, ker zanje niso primerni zaradi psiholoških ali fizioloških značilnosti. Tako je Breivik (1999a) ugotovil, da so imeli alpinisti, ekstremni kajakaši in padalci višje izražen faktor tveganja in doživetja, ne pa tudi dezinhibicije in dolgočasenja, s čimer je potrdil Levensonovo hipotezo, da so športniki rizičnih športov usmerjeni predvsem na fizično tveganje (Levenson, 1990). Ugotovil je tudi, da so vrhunski alpinisti manj zaskrbljeni, anksiozni in bolj stabilni, imajo pa tudi višje izražena faktorja tveganja in doživetij kot ostali alpinisti (Breivik, 1999b). Breivik je ugotovil tudi, da so športniki rizičnih športov pripravljene tvegati tudi na socialnem področju, kar ni v skladu z njegovimi prejšnjimi ugotovitvami (Breivik, 1999c). Našel je tudi nekatere razlike med padalci in alpinisti, iz česar je sklepal, da je potrebno skupine različnih rizičnih športov obravnavati ločeno (Breivik, 1999c). Cronin (1991) je iskal povezave med alpinizmom in potrebo po tveganju in ugotovil, da so alpinisti dosegli višje rezultate na skupnem faktorju iskanja stimulacije in podlestvicah doživetij in tveganja in nižje rezultate na lestvicah dezinhibicije in dolgočasnja, kar naj bi izhajalo iz zahtev po veliki količini vaje v tem športu. Campbell, Tyrrell in Zingaro (1993) so preučevali potrebo po stimulaciji pri ekstremnih kajakaših in kanuistih, v raziskavo so vključili tako moške kot ženske in ugotovili, da so tako moški kot ženske dobili višje rezultate od normativov, in sicer na lestvici tveganja. Chirivella in Martinez (1994) sta potrebo po dražljajih preverjala pri športnikih rizičnih športov (jadralni padalci), srednje rizičnih športov (karate) in nerizičnih športih (tenis) in ugotovila, da so se športniki rizičnih športov razlikovali od nerizičnih in srednje rizičnih, ki pa se med seboj niso razlikovali, zato morda dejansko ni potrebno razločevanje na rizične, srednje rizične in nerizične športe, temveč zadostuje delitev na rizične in nerizične športe.

Nekateri avtorji so potrebo po dražljajih preverjali s pomočjo lestvice telične dominantnosti - v parateličnem stanju naj bi bilo vedenje spontano, igrivo in orientirano na sedanost, zaželjen je visok nivo vzburjenja, značilno je tudi iskanje užitka v trenutni situaciji. Nasprotno pa je v teličnem stanju vedenje resno, orientirano k načrtovanju, zaželjen pa je nizek nivo vzburjenja - tako je Kerr (1991) ugotovil, da so športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi bolj paratelično dominantni, Cogan in Brown (1999) pa sta ugotovila, da se je pri športnikih nerizičnih športov (igralci badmintona) pojavljalo več izogibanja dražljajem kot pri športnikih rizičnih športov (deskarji na snegu). Zaključila sta, da iskalci stimulacije iščejo okolja, ki so kompleksna, saj jim nudijo večje možnosti za doživetje velike količine vzburjenja. Še nekateri drugi avtorji so potrdili hipotezo, da se pri športnikih rizičnih športov pojavlja večja potreba po stimulaciji, mednje sodijo Wagner in Houlihan (1994) ter Rossi in Cereatti (1993). Potgeiter in Bisschoff (1990, v Jack in Ronan, 1998) sta sklepala, da je potreba po stimulaciji celo glavni razlog, da se osebe z višjo izraženo potrebo po stimulaciji ukvarjajo z rizičnimi športi, Jack in Ronan (1998) pa sta preverjala Zuckermanovo hipotezo, da je potreba po stimulaciji

del širše osebnostne poteze, imenovane impulzivno iskanje stimulacije (Zuckerman, 1994), kar pravzaprav pomeni, da sta povezani osebnostna poteza impulzivnosti in potreba po stimulaciji. Goma i Freixanet (1991) je izvedla obsežno študijo, v kateri je primerjala osebnostne lastnosti in potrebo po stimulaciji pri alpinistih, gornikih in plezalcih ter ekstremnih smučarjih, športnikih ostalih rizičnih športov in osebami, ki se niso ukvarjale z nobeno tvegano aktivnostjo, ter ugotovila, da lahko vse športnike rizičnih športov obravnavamo kot enotno skupino, njeni rezultati pa se skladajo tudi s povzetki rezultatov raziskav osebnosti športnikov, kot poročajo Eysenck, Nias in Cox (1982), kjer se športniki pokažejo za bolj ekstravertne in z višje izraženim psihotocizmom, vendar za manj nevrotične od nešportnikov. Osebe, ki tvegajo, lahko razdelimo v tri skupine, glede na to, kakšno je njihovo tveganje glede na družbena pravila (Levenson, 1990), in kot tudi Zuckerman (1994) pravi, da podlestvica tveganja izraža socialno sprejemljiv način tveganja, lahko vidimo, da športniki rizičnih športov tvegajo na socialno sprejemljiv način, in sicer gre za osebe, ki imajo naslednji osebnostni profil: ekstravertnost, čustvena stabilnost, upoštevanje socialnih norm in iskanje tveganja in doživetij na družbeno sprejemljiv način, kar je tudi edina omemba besede profil v pregledani literaturi o rizičnih športih.

V raziskavi nas je zanimalo, kakšen profil lahko sestavimo o športnikih rizičnih športov na podlagi osebnosti, vrednot ter potrebe po dražljajih, pri tem pa nas seveda zanima tudi, v čem se razlikujejo od športnikov, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi in od nešportnikov.

Metoda

Udeleženci

- 38 športnikov moškega spola med 17 in 34 leti, ki se na vrhunski ravni ukvarjajo z rizičnimi športi (7 alpinistov, 5 padalcev, 3 jadralni padalci, 1 potapljač, 2 ekstremna kajakaša, 2 gorska kolesarja, 2 motokrosista, 5 smukačev in 11 nordijskih skakalcev). Za opredelitev vrhunškega nivoja smo uporabili kategorizacijo Olimpijskega komiteja Slovenije (mednarodni, svetovni razred) (Olimpijski komite Slovenije, oktober 1999) in opredelitve posameznih panožnih zvez in inštruktorskih nazivov. (starost: $M = 24,82$; $SD = 4,53$). Opredelitve mednarodnih in svetovnih razredov so različne za posamezne panoge in discipline, oba razreda pa pomenita, da se športnik udeležuje mednarodnih tekmovanj najvišjega nivoja in na njih dosega vidnejše uvrstitve.
- 38 športnikov moškega spola nerizičnih športov, ki so bili s športniki rizičnih športov po parih izenačeni glede na starost in izobrazbo (6 plavalcev, 10 atletov, 5 smučarjev, 2 jadralca, 1 kajakaš na mirnih vodah, 5 veslačev, 3 smučarski tekači, 3 športni plezalci, 2 karateista in 1 igralec badmintona), ki so bili prav tako kategorizirani vrhunski športniki. (starost: $M = 23,55$; $SD = 4,00$).

- 76 nešportnikov moškega spola, ki so bili po parih (2 za enega športnika rizičnih športov – ker je osnovna populacija nešportnikov večja, sklepamo tudi na višjo variabilnost v uporabljenih spremenljivkah, zato smo poskusili delovanje tega dejavnika nekoliko omiliti z večjim vzorcem) izenačeni s športniki rizičnih športov po starosti in izobrazbi in ki se niso nikdar tekmovalno ukvarjali s športom ter se ne rekreirajo več kot dvakrat tedensko. (starost: $M = 24,82$; $SD = 4,30$)

Razlike v starosti med skupinami niso bile statistično pomembne ($F = 1,231$; $p = 0,295$).

Pripomočki

- (i) Samoocenjevalna lestvica Petih velikih faktorjev osebnosti (BFO – S) (Caprara in dr., 1997): Vprašalnik BFO sestavlja 40 parov bipolnih pridevnikov, izbranih za merjenje "velikih pet" faktorjev osebnosti. Vsak par pridevnikov je potrebno oceniti na sedemstopenjski lestvici, pri čemer pomeni ocena 1 en pol neke lastnosti, ocena 7 pa njen nasprotni pol. Lestvice merijo 5 dimenzij: *Energijo, Sprejemljivost, Vestnost, Čustveno Stabilnost in Odprtost*. Pri preverjanju merskih lastnosti lestvice BFO – S so avtorji na slovenskem standardizacijskem vzorcu 982 preizkušancev obeh spolov z analizo zanesljivosti dobili dobre lastnosti posameznih postavk in sicer so α koeficienti sledeči: energija: $\alpha = 0,85$; za sprejemljivost $\alpha = 0,67$; za vestnost $\alpha = 0,83$; za čustveno stabilnost $\alpha = 0,83$ in za odprtost $\alpha = 0,81$ (Caprara in dr., 1997).
- (ii) Lestvica vrednot (MLV) (Musek, 1994) - sestoji iz 54 posameznih vrednot, katerih pomembnost mora preizkušanec oceniti od 0 do 100 glede na to, koliko so zanj pomembne. Rezultate lahko interpretiramo glede na 11 specifičnih vrednostnih usmeritev, 2 vrednotni velekategoriji in 4 generalne vrednotne usmeritve - *hedonski vrednostni tip, potenčni vrednostni tip, moralni vrednostni tip in tip vrednot izpolnitve*. Zanesljivost lestvice je visoka, po podatkih, ki so bili dobljeni na vzorcu 1890 preizkušancev obeh spolov in vseh starosti, je bil dobljen koeficient α enak 0,94 (Musek, 2000).
- (iii) Vprašalnik interesov (SSS – IV) (Zuckerman, 1964, v Lamovec, 1988): Vprašalnik sestoji iz 72 parov trditev, med katerimi se mora preizkušanec odločiti, katera od obeh zanj bolj drži. Faktorji tega vprašalnika so naslednji (Lamovec, 1988): *splošni faktor, faktor iskanja pustolovščin in tveganja, faktor iskanja doživetij, faktor dezinhibicije in faktor nagnjenosti k dolgočasenju*. Podatkov za slovenske vzorce za lestvico nimamo, avtorji pa so za lestvice tveganja, doživetij in dezinhibicije dobili koeficiente zanesljivosti α med 0,68 in 0,84, za lestvico dolgočazenja pa je bil α nižji, in sicer 0,62 in 0,66 za moške ter 0,38 in 0,56 za ženske. Zanesljivost po metodi test – retest za splošni faktor je bila visoka, po treh tednih je znašala 0,89 in po 6 do 8 mesecih 0,75 (Zuckerman, 1994), vendar pa ti podatki veljajo za ameriški vzorec – na slovenski populaciji vprašalnik ni umerjen.

Postopek

Preizkušanci so bili v letih 2001 in 2002 testirani individualno na njihovih domovih in na Fakulteti za šport v prostorih Inštituta za šport, del podatkov (osebnostni in vrednostni testi pri nekaterih športnikih) pa so bili v letih 2000 in 2001 pridobljeni v raziskavi Osebnost in motivacija vrhunskih športnikov, ki je potekala na Fakulteti za šport.

Rezultati

Pregled opisnih statističnih mer rezultatov

V zgornji tabeli so prikazane opisne statistične mere rezultatov, ki smo jih dobili na vseh treh skupinah udeležencev, in sicer gre za rezultate športnikov, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi, za rezultate športnikov, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi in za rezultate nešportnikov. Prikazani so rezultati na dimenzijah in faktorjih uporabljenih lestvic, in sicer so prikazani rezultati osebnostnih dimenzij, vrednotnih tipov in faktorjev lestvice potrebe po stimulaciji. Vidimo, da so športniki rizičnih športov dobili najvišje rezultate na dimenzijah energije, sprejemljivosti, vestnosti in čustvene stabilnosti, na vseh teh dimenzijah so dobili najnižje rezultate nešportniki, rezultati športnikov, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi, pa so bili vmes. Na dimenziji odprtosti so prav tako najnižji rezultat dobili nešportniki, medtem ko so najvišjega dobili športniki, ki se ukvarjajo z nerizičnimi

Tabela 1: Opisne statistične mere rezultatov.

Dimenzija	Rizični		Športniki		Nešportniki	
	M	SD	M	SD	M	SD
Energija	41,39	7,21	39,92	8,10	37,63	7,13
Sprejemljivost	43,97	5,93	43,79	5,45	42,89	5,38
Vestnost	45,26	6,82	44,11	5,67	40,89	5,69
Čustvena stabilnost	43,47	7,58	43,03	5,78	39,58	8,32
Odprtost	43,87	6,17	44,76	5,06	42,00	5,66
Hedonski vrednotni tip	85,06	13,29	86,03	9,70	80,48	13,97
Potenčni vrednotni tip	67,48	18,75	73,67	10,89	57,83	18,62
Moralni vrednotni tip	90,18	10,13	90,99	10,19	89,70	21,26
Izpolnitveni vrednotni tip	73,79	13,76	74,27	11,57	72,03	16,66
Splošni	13,24	3,54	11,00	3,73	11,17	4,84
Iskanje tveganja	10,95	2,64	8,92	3,23	8,30	3,79
Iskanje doživetij	9,45	2,68	8,03	3,28	9,43	3,88
Dezinhibicija	5,89	2,48	7,32	2,62	6,83	2,51
Nagnjenost k dolgočasenu	7,03	2,69	7,21	2,85	7,72	2,86

Legenda: Rizični – športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi; Športniki – športniki, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi; Nešportniki – osebe, ki se nikdar niso tekmovalno ukvarjale s športom; M – aritmetična sredina, SD – standardni odklon

športi. Pregled rezultatov vrednotnih usmeritev nam pokaže, da je hedonski vrednotni tip najmočneje izražen pri športnikih, sledijo športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi, medtem ko imajo nešportniki precej nižji rezultat, isto zaporedje skupin v izraženosti vrednotnih tipov se pokaže tudi pri potenčnem, moralnem in izpolnitvenem vrednotnem

Tabela 2: Zbirni rezultati enosmerne analize variance.

Dimenzija		SS	df	MS	F	p
Energija	Med skupinami	389,29	2	194,64	3,55	0,03*
	Znotraj skupin	8165,52	149	54,80		
	Skupno	8554,82	151			
Sprejemljivost	Med skupinami	37,65	2	18,83	0,61	0,54
	Znotraj skupin	4568,45	149	30,66		
	Skupno	4606,10	151			
Vestnost	Med skupinami	571,16	2	285,58	7,96	0,00***
	Znotraj skupin	5342,10	149	35,85		
	Skupno	5913,26	151			
Čustvena stabilnost	Med skupinami	515,91	2	257,96	4,49	0,01**
	Znotraj skupin	8554,97	149	57,42		
	Skupno	9070,89	151			
Odprtost	Med skupinami	219,00	2	109,50	3,43	0,03**
	Znotraj skupin	4757,21	149	31,93		
	Skupno	4976,21	151			
Hedonski vrednotni tip	Med skupinami	990,96	2	495,48	3,00	0,05*
	Znotraj skupin	24642,98	149	165,39		
	Skupno	25633,94	151			
Potenčni vrednotni tip	Med skupinami	6898,92	2	3449,46	11,85	0,00***
	Znotraj skupin	43388,40	149	291,20		
	Skupno	50287,32	151			
Moralni vrednotni tip	Med skupinami	42,37	2	21,18	0,08	0,93
	Znotraj skupin	41534,27	149	287,75		
	Skupno	41576,64	151			
Izpolnitveni vrednotni tip	Med skupinami	156,36	2	78,18	0,36	0,70
	Znotraj skupin	32784,95	149	220,03		
	Skupno	32941,31	151			
Splošni	Med skupinami	129,17	2	64,59	3,52	0,03*
	Znotraj skupin	2733,64	149	18,35		
	Skupno	2862,82	151			
Iskanje tveganja	Med skupinami	179,17	2	89,59	7,65	0,00***
	Znotraj skupin	1744,70	149	11,71		
	Skupno	1923,87	151			
Iskanje doživetij	Med skupinami	56,85	2	28,42	2,36	0,10
	Znotraj skupin	1795,04	149	12,05		
	Skupno	1851,89	151			
Dezinhibicija	Med skupinami	40,27	2	20,14	3,14	0,05*
	Znotraj skupin	954,57	149	6,41		
	Skupno	994,84	151			
Nagnjenost k dolgočasenju	Med skupinami	14,57	2	7,28	0,92	0,40
	Znotraj skupin	1182,49	149	7,96		
	Skupno	1197,05	151			

Legenda: SS – vsota kvadratov, df – stopnje svobode, MS – srednji kvadrat, * - razlika je statistično pomembna ($p < 0,05$), ** - razlika je statistično pomembna ($p < 0,01$), *** - razlika je statistično pomembna ($p < 0,001$)

tipu, vendar pa so na zadnjih dveh tipih razlike le majhne. Športniki rizičnih športov imajo močno izražen splošni faktor iskanja stimulacije in faktor iskanja tveganja, drugi dve skupini pa imata na teh faktorjih nižje rezultate, ki so si med seboj precej blizu, faktor iskanja doživetij je precej nižje izražen pri športnikih kot pri ostalih dveh skupinah. Športniki imajo tudi najvišje izraženo dezinhibicijo, medtem ko imajo športniki rizičnih športov najnižjo, pri njih je najnižja tudi dovzetnost za dolgočasenje, ki pa je najvišja pri nešportnikih.

Pregled rezultatov enosmerne analize variance, s katero smo iskali razlike med skupinami na dimenzijah osebnosti, vrednotnih tipih in faktorjih potrebe po stimulaciji, pokaže, da smo dobili precej razlik, ki so tudi pomembne. Na področju osebnostnih dimenzij smo prišli do pomembnih razlik med skupinami na štirih od petih dimenzij, in sicer dimenzijah energije, vestnosti, čustvene stabilnosti in odprtosti, medtem ko razlike med skupinami na dimenziji sprejemljivosti niso pomembne. Na področju vrednot so bile razlike med skupinami pomembne pri hedonskem in potenčnem vrednotnem tipu, medtem ko se na izpolnitvenem in moralnem vrednotnem tipu razlike niso pokazale. Za iskanje stimulacije so se za pomembne pokazale razlike med skupinami na splošnem faktorju iskanja stimulacije, na faktorju iskanja tveganja in faktorju dezinhibicije, na faktorju doživetij se je kazal trend pomembnosti, na faktorju nagnjenosti k dolgočasenju pa razlike niso bile pomembne.

Diskriminantna analiza

V nadaljevanju smo z uporabo diskriminantne analize poskusili bolje urediti prostor spremenljivk, uporabljenih v raziskavi in na dobljenih dimenzijah poiskati glavne razlike med sodelujočimi skupinami udeležencev.

Vidimo, da prva od obeh uporabljenih diskriminantnih funkcij pojasnjuje večji delež pojasnjene variance kot druga, v tabeli pa sta prikazani tudi lastni vrednosti obeh funkcij - obe funkciji sta pomembni.

V tabeli 4 so prikazane korelacije posameznih tipov, vrednotnih dimenzij in faktorjev z obema kanoničnima funkcijama. Vidimo, da je prva funkcija nasičena s potenčnim vrednotnim tipom, vestnostjo, čustveno stabilnostjo, energijo, odprtostjo in hedonskim vrednotnim tipom, medtem ko so korelacije z nagnjenostjo k dolgočasenju, sprejemljivostjo in izpolnitvenim vrednotnim tipom nekoliko nižje, ta funkcija pa je precej nasičena tudi s faktorjem iskanja tveganja. Zaradi značilnosti dimenzij, s katerimi je nasičena prva diskriminantna funkcija, smo se odločili to funkcijo poimenovati

Tabela 3: Rezultati lastnih vrednosti funkcij diskriminantne analize

Faktor	Lastna vrednost	% pojasnjene variance	Kumulativni %	Kanonična korelacija	Pomembnost po Wilksovi lambdi
1	0,40	70,9	70,9	0,53	0,00
2	0,16	29,1	100,0	0,37	0,06

Legenda: Uporabljeni sta bila prvi dve kanonični diskriminantni funkciji.

Tabela 4: Strukturna matrika diskriminantne analize.

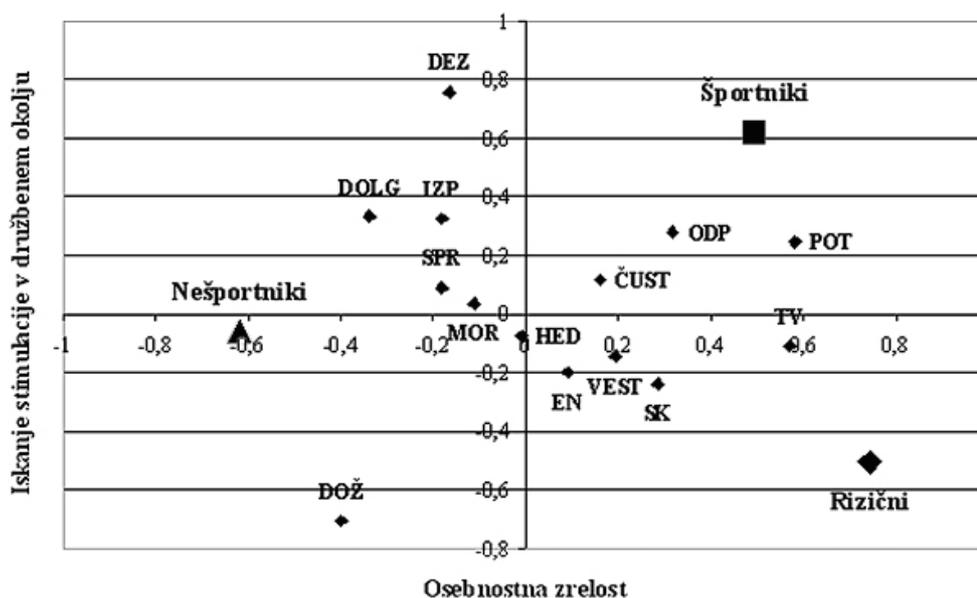
Dimenzija	Funkcija	
	1	2
Potenčni vrednotni tip	0,56*	0,45
Vestnost	0,52*	-0,06
Čustvena stabilnost	0,39*	0,03
Energija	0,34*	-0,10
Odprtost	0,31*	0,21
Hedonski vrednotni tip	0,31*	0,13
Nagnjenost k dolgočasenju	-0,17*	0,02
Sprejemljivost	0,14*	0,00
Izpolnitveni vrednotni tip	0,10*	0,05
Dezinhibicija	-0,11	0,47*
Iskanje tveganja	0,42	-0,43*
Splošni	0,22	-0,42*
Iskanje doživetij	-0,13	-0,39*
Moralni vrednotni tip	0,04	0,05*

Legenda: * - uporabljena je največja absolutna korelacija med vsako spremenljivko in katerokoli funkcijo

osebnostna zrelost. Druga diskriminantna funkcija je nasičena z dezinhibicijo, iskanjem tveganja, splošnim faktorjem iskanja stimulacije, iskanjem doživetij in delno z moralnim vrednotnim tipom, precej pa je v tej funkciji izrazit tudi potenčni vrednotni tip. Zato smo se odločili drugo diskriminantno funkcijo poimenovati *iskanje stimulacije v družbenem okolju*.

Na sliki vidimo razporejenost vseh treh skupin na dvodimenzionalnem prostoru, ki smo ga dobili s pomočjo diskriminantne analize, in sicer sta si skupini športnikov rizičnih športov in športnikov, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi po položaju v sliki bolj podobni kot katera od teh dveh skupin z nešportniki. Športniki in športniki rizičnih športov imajo pozitivno izraženo osebnostno zrelost, pri slednjih je negativno izraženo iskanje stimulacije v družbenem okolju, pri športnikih nerizičnih športov pa je ta dimenzija pozitivno izražena. Ta dimenzija je rahlo negativno izražena tudi pri nešportnikih, medtem ko je dimenzija osebnostne zrelosti pri tej skupini izražena izrazito negativno. Od posameznih spremenljivk skupino športnikov rizičnih športov najboljše opredeljujejo skupni faktor iskanja stimulacije, faktor iskanja tveganja, vestnost in energija, športnike nerizičnih športov najboljše opredeljujejo čustvena stabilnost, odprtost in pomen potenčnih vrednot, medtem ko nešportnike še najboljše opredeljujejo nagnjenost k dolgočasenju in iskanje doživetij ter sprejemljivost in moralni ter izpolnitveni vrednotni tip. Pozicije ostalih spremenljivk v opisanem dvodimenzionalnem prostoru so takšne, da hkrati dobro opredeljujeta več kot le eno skupino, tako na primer dezinhibicija glede na oddaljenost od skupinskih centroidov enako dobro opredeljuje športnike in nešportnike, medtem ko je hedonski vrednotni tip približno enako oddaljen od centroidov vseh treh skupin.

V tabeli 5 so prikazane absolutne in relativne frekvence pravilno razvrščenih udeležencev – največ pravilno razvrščenih udeležencev je bilo med nešportniki.

Slika 1: Umeščenost centroidov skupin v kanonični diskriminantni prostor (Legenda: Športniki – športniki, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi; Rizični – športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi; DEZ –dezinhibicija; DOLG – nagnjenost k dolgočasenju; TV – iskanje tveganja; DOŽ – iskanje doživetij; SK – skupni faktor iskanja stimulacije; IZP – izpolnitveni vrednotni tip; HED – hedonski vrednotni tip; MOR – moralni vrednotni tip; POT – potenčni vrednotni tip; EN – energija; ODP – odprtost; ČUST – čustvena stabilnost; VEST – vestnost; SPR – sprejemljivost).

Tabela 5: Rezultati klasifikacije primerov (relativne in absolutne frekvence).

	% pravilnih razvrstitev (N)	% športnikov rizičnih športov (N)	% športnikov nerizičnih športov (N)	% nešportnikov (N)	% skupno (N)
Športniki rizičnih športov	57,9 (22)	57,9 (22)	23,7 (9)	18,4 (7)	100 (38)
Športniki nerizičnih športov	55,3 (21)	26,3 (10)	55,3 (21)	18,4 (7)	100 (38)
Nešportniki	63,2 (48)	13,1 (10)	23,7 (18)	63,2 (48)	100 (76)
Skupno	59,9				

Razprava

Z diskriminantno analizo smo na podlagi dobljenih podatkov želeli pregledati, kakšen je profil posameznih skupin, in sicer profil, ki vsebuje vse uporabljene spremenljivke, torej pet osebnostnih dimenzij, štiri vrednotne tipe in pet faktorjev iskanja stimulacije. Že Zuckerman (1994) je sestavil osebnostni opis osebe, ki ima visoko potrebo po dražljajih, in sicer je takšna oseba odprta za nove izkušnje, še posebej tiste, ki se navezujejo na vrednote, dejanja in fantazije, takšna oseba je aktivna in impulzivna in

potrebuje razburjenje, doživlja in izraža pozitivna čustva in jezo. Oseba, ki nima zadržkov in ki je zelo dovzetna za dolgočasenje, je lahko nesramna in neprilagodljiva, takšna oseba ne priznava družbenih norm in moralnih pravil, je pa tudi precej neskrbna pri načrtovanju svojega življenja. Takšen profil se nanaša na osebo v splošni populaciji z izjemno visoko potrebo po dražljajih, in sicer se ta potreba, kot je iz opisa razvidno, nanaša kar na vse faktorje lestvice. Kakšni pa so preizkušanci v naši študiji?

Z diskriminantno analizo smo sestavili dvodimenzionalni prostor, pri čemer je prva diskriminantna funkcija pojasnjevala 70,9 odstotkov variance, druga pa preostalih 29,1 odstotkov, obe funkciji sta se v pregledu pomembnosti izkazali za pomembni, nakar smo izračunali tudi položaje vseh uporabljenih spremenljivk na teh funkcijah, potem pa smo se lotili poimenovanja funkcij, in sicer glede na korelacije, ki so jih posamezne spremenljivke pokazale z obema funkcijama. Tako imajo v primeru prve diskriminantne funkcije večjo korelacijo s prvo kot z drugo funkcijo potenčni vrednotni tip, vestnost, čustvena stabilnost, energija in hedonski vrednotni tip, medtem ko ostale tri spremenljivke s funkcijo korelirajo nizko, in jim ob poimenovanju funkcije nismo posvečali pretirane pozornosti – gre za nagnjenost k dolgočasenju, sprejemljivost in izpolnitveni vrednotni tip. Ob poimenovanju prve funkcije smo upoštevali tudi, da je dokaj visoka korelacija s to funkcijo tudi pri iskanju tveganja (ta spremenljivka je visoko korelirala z obema diskriminantnima funkcijama. Nekdo, ki ima visoko izraženo prvo funkcijo, je torej vesten, zanesljiv in natančen, redoljuben in delaven, zna kontrolirati svoja čustva, zna ohranjati mirno kri, deluje zadovoljno in je potrpežljiv, ni pretirano zaskrbljen, pomembna mu je tudi uspešnost in ugled, pomembno mu je doseganje, tudi lastnih ciljev, je odprt za novosti, ustvarjalen in originalen, deluje inteligentno in občutljivo, je odprt v komunikaciji z drugimi ljudmi in deluje dominantno, je družaben in energičen, pomembne pa so mu tudi čutne vrednote, vznemirljivo življenje, prosti čas, zabava, spolnost in prosto gibanje. Takšna oseba ima tudi izraženo potrebo po tveganju.

Nasprotno ima oseba z nižje izraženo prvo diskriminantno funkcijo manjšo količino čustvene stabilnosti, lahko deluje nezanesljivo in lenobno, utrujeno, lahko ji manjka volje, manj so ji pomembni ugled in doseganje, ima tudi več zadržkov pred novostmi in lahko deluje neustvarjalno in neobčutljivo, je bolj zaprta vase in nedružabna, deluje nesproščeno, manj pa ji je tudi pomemben prosti čas in zabava. Nižje ima izraženo tudi potrebo po tveganju. Ker se opis teh dimenzij nanaša predvsem na osebnost in vrednote ter nekoliko manj na potrebo po stimulaciji, in glede na opis teh spremenljivk, s katerimi je nasičena prva funkcija, smo se odločili to funkcijo poimenovati osebnostna zrelost.

Druga funkcija pa je nasičena predvsem s faktorji iskanja stimulacije, in sicer ima visoko vsebnost dezinhibicije, medtem ko iskanje tveganja, splošni faktor iskanja stimulacije in iskanje doživetij z njo korelirajo negativno. Moralni vrednotni tip je le majhen, pravzaprav neznamen del te funkcije in se mu nismo posvečali, precejšnja pa je tudi vsebnost potenčnega vrednotnega tipa v tej funkciji. Tako ima oseba z visoko izraženo drugo funkcijo nizko potrebo po tem, da izkusi vse, kar je sploh mogoče, nima pretirane težnje po vznemirljivem in dogodivščin polnem življenju, ne kaže zanimanja

za nenavadna doživetja, tudi s pomočjo mamil in hipnoze, nima težnje po ukvarjanju s fizično nevarnimi in nenavadnimi športi in nima težnje po nekonvencionalnem življenjskem slogu, si ne želi šokirati drugih in je nenavadni kraji ne zanimajo, medtem ko ima težnjo po iskanju užitkov, predvsem seksualnih, ima težnjo po neobzdranih zabavah v družbi veselih, privlačnih oseb, ki se tudi s pomočjo alkohola predajajo čutnosti – vse te lastnosti izhajajo iz opisa dezinhibicije, s katero je ta funkcija nasičena, pomemben pa ji je tudi družbeni ugled, moč in lastna uspešnost. Nasprotno osebi, ki ima to funkcijo nizko izraženo, denar, moč in uspešnost ne pomenijo kaj dosti, tudi se ne predaja pretiranemu družabnemu življenju v smislu obiskovanja zabav, ima pa potrebo po nenavadnih doživetjih, po obiskovanju novih krajev, ima težnjo po ukvarjanju z nenavadnimi in nevarnimi športi in živi bolj nekonvencionalno.

Ob iskanju imena za to funkcijo smo se usmerjali na iskanje izraza, s katerim bi opredelili tip tveganja, ki bi vključeval dezinhibicijo in jo hkrati razlikoval od ostalih faktorjev iskanja stimulacije, zanemariti pa nismo smeli tudi pomena potenčnega vrednotnega tipa. Zuckerman (1994) je ugotovil, da dezinhibicija predstavlja obliko igre, ki se izraža v obliki spolnosti in zabav, medtem ko je dobil dokaj nizke povezave med igro in tveganjem, vendar pa izraz igrivost nekako ne bi ustrezal temu, da je takšnemu posamezniku pomemben njegov družbeni položaj in vplivnost ter uspešnost. Zato smo se odločili za izraz iskanje stimulacije v družbenem okolju, ki se nanaša tako na to, da posameznik z visoko izraženo funkcijo dejansko išče stimulacijo v smislu dezinhibicije, vendar pa je pomembno, da to iskanje stimulacije poteka v družbenem okolju. Gre v bistvu za neke vrste antisocialen način tveganja, za družbeno nesprejemljivo tveganje (Levenson, 1990), ki vključuje predajanje zabavam in pretirano predajanje spolnosti in užitkom, kar je tip tveganja, ki se je Levensonu pojavil pri zasvojenih z drogo, medtem ko gre pri lestvici tveganja za socialno sprejemljiv način tveganja (Zuckerman, 1994). Tak tip tveganja, kot pri športnikih rizičnih športov, torej socialno sprejemljiv način tveganja, so odkrili tudi pri gasilcih (Goma, Perez in Torrubia, 1988, v Goma i Freixanet, 1991). Goma i Freixanet (1991) je ta profil opisala tako, da gre za osebe, ki so ekstravertne, čustveno stabilne, upoštevajo socialne norme, tveganje pa iščejo na socialno sprejemljiv način.

S tem pa smo se lotili že opisa skupin in njihove umeščenosti v dvodimenzionalnem prostoru. Najprej si oglejmo nešportnike, ki imajo precej močno negativno izraženo osebnostno zrelost, iskanje stimulacije v družbenem okolju pa je izraženo prav tako negativno, a le šibko. Iz tega lahko sklepamo, da jim ni pomemben družbeni ugled in moč v družbi (morda zato, ker so redkeje od ostalih skupin izpostavljeni situacijam, v katerih bi občutili moč in ugled v družbi), stimulacije pa pravzaprav ne iščejo zelo pogosto, so pa osebnostno manj zreli od ostalih dveh skupin, imajo večje težave s čustveno kontrolo, pogosteje delujejo nesproščeno in so bolj zaprti vase, kažejo manj zanimanja za novosti in delujejo manj poučeno, delujejo lahko neresno in neodgovorno, med posameznimi spremenljivkami pa jih najbolje opisuje nagnjenost k dolgočasenju – da se pri njih pojavlja pogosteje kot pri drugih dveh skupinah, smo videli že v pregledu rezultatov analize variance. Stimulacijo iščejo le poredkoma. Drugi

dve skupini, torej športniki rizičnih in nerizičnih športov se od te skupine bistveno razlikujeta po tem, da imata obe precej visoko pozitivno izraženo osebnostno zrelost. Oboji so družabni, odprti za novosti, delujejo poučeno in inteligentno, so odgovorni, delovni in vestni ter znajo kontrolirati svoja čustva, saj so čustveno stabilni (ohraniti mirno kri je vsekakor ena nujnih odlik vrhunškega športnika), pomemben jim je ugled v družbi in njihov družbeni vpliv, pomembna pa jim je tudi zabava in prosto gibanje. Mislim, da ravno v tej kombinaciji vestnosti, čustvene stabilnosti, hkrati pa pomen zabave in uživanja najdemo ključ do zrele osebnosti, saj gre za združevanje dveh, navidezno nasprotnih načinov vedenja. Vse te lastnosti so nekoliko bolj izrazite pri športnikih rizičnih športov, ki so še nekoliko bolj zrele osebnosti od športnikov nerizičnih športov. Glede na to, da lahko napake zaradi nezbranih in nezrelih, hitrih in zato morda napačnih odločitev vodijo do resnih fizičnih poškodb ali celo smrti, je to pravzaprav edini rezultat, ki posamezniku omogoča vrhunski nivo ukvarjanja z rizičnim športom. Lastnost, ki je tej skupini najbližje, je potreba po tveganju, kar je razumljivo, saj opisuje prav aktivnosti, s katerimi se športniki rizičnih športov ukvarjajo. Skupini športnikov rizičnih športov in športnikov nerizičnih športov sta si bolj podobni kot športniki rizičnih športov in nešportniki ali pa športniki nerizičnih športov in nešportniki, torej je ukvarjanje s športom dejavnik, ki lahko pokaže na določene razlike med ljudmi, vidimo tudi, da na dimenziji osebnostne zrelosti nastopajo razlike med športniki rizičnih in nerizičnih športov v isti smeri kot med športniki nerizičnih športov in nešportniki, le da so slednje večje – da se razlike pojavljajo v trendu smo videli že pri vseh dimenzijah osebnosti (razen pri odprtosti), hkrati pa so to ugotovili tudi za razlike med športniki, vrhunskimi športniki in nešportniki (Tušak in Tušak, 2001).

Tu se lahko vprašamo, ali so te razlike med skupinami posledica osnovnih, bioloških razlik med posamezniki, ali pa so posledica učenja? Glede na močno biološko podpori teoriji stimulacije in na številne poskuse osebnostne dimenzije povezati z biološkimi dejavniki menimo, da se razlike pojavljajo že v bioloških dejavnikih, vendar pa se te razlike tekom socializacije s strani športa, s katerim se ukvarjajo, pri posameznikih verjetno še nekoliko utrdijo, saj takrat, ko posameznik preide začetne faze ukvarjanja z nekim športom, njegov krog ljudi, s katerimi se družijo, vse bolj sestavljajo njemu podobni ljudje, ki se ukvarjajo z istimi aktivnostmi, in začetne specifičnosti osebnosti, vrednotnih sistemov in potrebne po tveganju se le še utrdijo. Tudi osebnost, ki naj bi veljala za relativno nespremenljivo, se namreč v procesu učenja in ukvarjanja z neko aktivnostjo spreminja – le malo, a z gotovostjo.

Razlike med športniki rizičnih in nerizičnih športov so velike na drugi dimenziji, in sicer športniki nerizičnih športov stimulacijo iščejo predvsem v družbenem okolju, in sicer v smislu predajanja zabavam in čutnim užitek, kar morda lahko nekoliko doprinese tudi k nekoliko nižji osebnostni zrelosti. Videli smo že, da je morda razlog za to siceršnje strogo in disciplinirano življenje športnikov, ki na zabavah dobijo priložnost, da se popolnoma predajo trenutku, ob čemer tudi ne razmišljajo o posledicah svojih dejanj, ki so občasno lahko tudi precej resne, opitost je včasih še najmanj, kar se športnikom na takšnih zabavah dogaja. Morda se torej prav s to značilnostjo, torej

nekim nezrelim načinom iskanja stimulacije, povezuje nekoliko nižja osebnostna zrelost športnikov, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi. Športniki rizičnih športov pa stimulacijo iščejo v bolj umaknjemem okolju, izven družbe, s športi se ukvarjajo zase in zaradi občutka, ki ga ob tem dobijo, stimulacijo iščejo ob potovanjih v neznane kraje (kar je sestavni del njihovih športov), ukvarjanjem z rizičnimi športi in v razburljivem življenjskem slogu. Družbeni ugled in vpliv ter moč so jim manj pomembni kot športnikom, ki se ukvarjajo z nerizičnimi športi, morda tudi zato, ker so ti športi javno manj izpostavljeni, saj so na primer neposredna spremljanja in radijski prenosi njihovih tekmovanj in podvigov le redki, medtem ko so športniki nerizičnih športov pogosteje pod budnim očesom javnosti, kar lahko prinese tudi večji pomen teh vrednot pri tej skupini. Vidimo, da torej med glavne razlike med športniki rizičnih in nerizičnih športov spada ne toliko tveganje samo, temveč tip tveganja, ki je pri športnikih rizičnih športov bolj fizične narave, pri ostalih športnikih pa bolj socialno orientirano. Skupno nam je s pomočjo diskriminantne analize uspelo pravilno razvrstiti 59,9 odstotkov preizkušancev.

Glede na ugotovitve nekaterih drugih raziskovalcev (Chirivella in Martinez, 1994) smo se odločili, da športov ne bomo delili na rizične, srednje rizične in nerizične, temveč smo uporabili le delitev na rizične in nerizične, zaradi majhnega števila udeležencev posameznih športov pa tudi nismo iskali razlik med športniki, ki se ukvarjajo z različnimi rizičnimi športi – da to ni potrebno, je v obsežni raziskavi športnikov rizičnih športov ugotovila tudi Goma i Freixanet (1991), kar nam je služilo kot zadosten argument, čeprav so nekateri raziskovalci prišli do drugačnih zaključkov (Breivik, 1999c) – slednja študija je bila izvedena na precej manjšem vzorcu. Opredelili smo tudi pogoj, da se morajo s športom ukvarjati na vrhunskem nivoju, saj so avtorji menili, da je potrebno za ugotovitev značilnosti neke skupine pogledati tiste, ki se z aktivnostjo ukvarjajo na vrhunskem nivoju in ki preidejo skozi sistem filtra (Breivik, 1995).

Osrednja ideja članka je sestava profila športnikov rizičnih športov v primerjavi z športniki nerizičnih športov in nešportniki, ki se morda lahko povezuje tudi z iskanjem značilnosti psihološkega filtra, ki določa posameznikovo primernost za ukvarjanje z rizičnimi športi. O ideji filtra so pisali Breivik in dr. (1994), njihova izvorna predpostavka je, da je ta filter tako psihološki kot tudi fiziološki, in z upoštevanjem tega, da je bila naša raziskava psihološka, lahko ponudimo nekatere psihološke značilnosti, ki so morda vsebovane v tem filtru – športniki rizičnih športov morajo imeti visoko izraženo potrebo po tveganju, imeti morajo visoko potrebo po stimulaciji, ki pa jo iščejo v fizičnih oblikah, biti morajo vestni in ekstravertirani, in osebnostno zrelejši od ostalih športnikov, kar pomeni, da so čustveno stabilni, odprti za novosti in da jim je relativno pomemben ugled v družbi in njihova vplivnost – ta dejavnik mora biti pri njih nekoliko manj izražen kot pri športnikih, ki se ukvarjajo z ostalimi športi. Ideja filtra je sicer podobna ideji, ki se v slovenskem prostoru pojavlja pod izrazom ekspertno modeliranje in na podlagi katerega poskušajo ugotoviti značilnosti, ki so pomembne za ukvarjanje s posameznim športom (Strel, 1996). Poleg tega, da raziskava prinaša nekatere nove ugotovitve in preverja nekatere dosedanje ugotovitve s področja psihologije športa, pa ima tudi praktično uporabnost, saj kaže na to, da med športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi in

ostalimi športi, obstajajo razlike, nekatere od njih imajo tudi biološke korelate, kar pomeni tudi, da se s temi športi ne more ukvarjati vsakdo, saj se nekaterih lastnosti, potrebnih za ukvarjanje s tovrstnimi športi, ne da naučiti. Ker so rizični športi v Sloveniji precej v modi, se lahko zgodi tudi, da se z njimi prične ukvarjati kdo, ki po osnovnih psiholoških značilnostih ne ustreza zahtevam športa, zaradi česar bo sicer verjetno dosegel nek osnovni nivo uspešnosti v tem športu, vrhunskih športnih rezultatov pa vseeno ne bo. Tu lahko vstopi športni psiholog in preveri, če gre za izostanek rezultatov morda resnično na račun osebnostne, vrednotne in motivacijske strukture v smislu iskanja dražljajev, ki ne ustreza zahtevam športa, nakar lahko poskuša športniku ustrezno svetovati.

Literatura

- Breivik, G. (1995). *Personality, sensation seeking and arousal in high risk sports*. Oslo: The Norwegian University of Sport and Physical education.
- Breivik, G. (1999a). Personality, sensation seeking and risk taking among top level climbers, parachute jumpers and white water kayakers. V G. Breivik (ur.), *Personality, sensation seeking and arousal in high risk sports* (str. 8 – 26). Oslo: The Norwegian University of Sport and Physical education.
- Breivik, G. (1999b). Personality, sensation seeking and risk taking among Everest climbers. V G. Breivik (ur.), *Personality, sensation seeking and arousal in high risk sports* (str. 27 – 44). Oslo: The Norwegian University of Sport and Physical education.
- Breivik, G. (1999c). Personality, sensation seeking and risk taking among elite climbers and parachute jumpers. V G. Breivik (ur.), *Personality, sensation seeking and arousal in high risk sports* (str. 45 – 68). Oslo: The Norwegian University of Sport and Physical education.
- Breivik, G., Johnsen, J.H. in Augestad, T. (1994). *Sensation seeking in high, medium and low risk sports. Manuscript*. Oslo: Norwegian university of sports and physical education.
- Burnik, S. in Tušak, M. (1999). Osebnost alpinistov [Personality of alpinists]. *Psihološka obzorja*, 8 (1), 5 – 22.
- Campbell, J.B., Tyrrell, D.J. in Zingaro, M. (1993). Sensation seeking among whitewater canoe and kayak paddlers. *Personality and Individual Differences*, 14, 489 – 491.
- Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Borgogni, L., Bucik, V. in Boben, D. (1997). *Model "velikih pet" - pripomočki za merjenje strukture osebnosti [The "Big five" model – instruments for measuring personality structure]*. Ljubljana: Produktivnost d.o.o.
- Chirivella, E.C. in Martinez, L.M. (1994). The sensation of risk and motivational tendencies in sports: an empirical study. *Personality and Individual Differences*, 16, 777 – 786.
- Cogan, N. in Brown, R.I.F. (1999). Metamotivational dominance, states and injuries in risk and safe sports. *Personality and Individual Differences*, 27, 503 – 518.
- Costa, P.T. Jr., McCrae, R.R. in Dye, D.A. (1991). Facet scales for Agreeableness and Conscientiousness. A revision of the NEO Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 12, 887 – 898.
- Cronin, C. (1991). Sensation seeking among mountain climbers. *Personality and Individual Differences*, 12, 653 – 654.
- Eysenck, H.J. (1981). *A model for personality*. New York: Springer.
- Eysenck, H.J., Nias, D.K. in Cox, D.N. (1982). Sport and personality. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 4, 1 – 56.

- Fiske, D.W. in Maddi, S.R. (1961). *Functions of varied experience*. Homewood: Dorsey.
- Goma i Freixanet, M. (1991). Personality profile of subjects engaged in high physical risk sports. *Personality and Individual Differences*, 12, 1087 – 1093.
- Hall, C.S. (1997). *Theories of personality (4th ed.)*. New York: Wiley.
- Jack, S.J. in Ronan, K.R. (1998). Sensation seeking among high – and low – risk sports participants. *Personality and Individual Differences*, 25, 1063 – 1083.
- Johnson, J.A. (1997). Units of analysis for the description and explanation of personality. V R. Hogan, J.A. Johnson in S. Briggs (ur.), *Handbook of personality psychology* (str. 73 – 93). San Diego, CA: Academic press.
- Kerr, J. H. (1991). Arousal – seeking in risk sports participants. *Personality and Individual Differences*, 12, 613 – 616.
- Lamovec, T. (1988). *Priročnik za psihologijo motivacije in emocij [A handbook for the theory of motivation and emotions]*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Levenson, M. (1990). Risk taking and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1073 – 1080.
- Markič, P. (1990). Osebnostne lastnosti vrhunskih alpinistov in plezalcev [Personality traits of alpinists and climbers]. V V. Pogačnik (ur.), *Študije Cattellovih testov 16 PF* (str. 51-75). Kranj: Sava.
- Musek, J. (1994). Vrednote, življenjski cilji in ideali [values, life goals and ideals]. V T. Lamovec (ur.), *Psihodiagnostika osebnosti* (str. 11-39). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot [A new psychological theory of values]*. Ljubljana: Educy, Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Nietzel, M.T., Bernstein, D.A. in Milich, R. (1998). *Introduction to clinical psychology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Olimpijski komite Slovenije – kategorizacija oktober 1999, vzeto 10.11. 1999 s <http://www.oks-zsz.si/kategorizacija/oktober1999/>
- Rossi, B. in Cerretti, L. (1993). The sensation seeking in mountain athletes as assessed by Zuckerman's Sensation seeking scale. *International Journal of Sport Psychology*, 24, 417 – 431.
- Strel, J. (1996). *Športno vzgojni karton [Sports education chart]*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Tušak, M. in Bednarik, J. (2001). Osebnost športnika [Personality of an athlete]. V M. Tušak in J. Bednarik (ur.), *Šport, motivacija in osebnost* (str. 180 – 187). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Tušak, M. in Tušak, M. (2001). *Psihologija športa [Sport psychology]*. Ljubljana. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Tušak, M., Burnik, S. in Robič, B. (2001). Osebnostne lastnosti potapljačev [Personality traits of divers]. V M. Tušak in J. Bednarik (ur.), *Šport, motivacija in osebnost* (str. 188 – 200). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Wagner, A.M. in Houlihan, D.D. (1994). Sensation seeking and trait anxiety in hang - glider pilots and golfers. *Personality and Individual Differences*, 16, 975 – 977.
- Zuckerman, M. (1979). *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. Cambridge: Cambridge University press.
- Žiberna, M. (2000). Alpinisti niso samomorilci [Alpinists are not suicidal]. *Grif*, 32, 46 - 49.

Prispelo/Received: 15.11.2003

Sprejeto/Accepted: 22.01.2004